

**Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Tanszék**

Vass Levente

**A nemzetről való beszéd lehetőségei Jókai Mór az *Üstökös* című
élclapjában**

**Irányító tanár:
dr. T. Szabó Levente
egyetemi adjunktus**

**Kolozsvár
2009**

Bevezetés

A kultúrantropológiai kutatások, melyek a nemzet szerepét, létét kutatják egy népcsoport vagy közösség életében, többféle szempontot illetve stratégiát alkalmazhatnak, attól függően, hogy miként, minek, hogyan lehet felfogni a nemzet fogalmát, és mit lehet vagy kell vizsgálni a nemzetet kutatva? Lehet-e például a nemzet tárgyi emlékeit kutatni a nemzet történetével kapcsolatban, hiszen a nemzet maga egy fogalom, „egy képzeletbeli politikai közösség.”¹ Hogyan lehet körülírni, meghatározni a nemzetet például a tárgyi feltételeket vizsgálva (gondolok a nemzeti szimbólumokra, ereklyékre, vagy akár a nemzeti történetírásra)? Vagy pedig inkább a nemzet tagjaiban, az emberekben kell keresni a nemzet jellemzőit? Miben nyilvánulnak meg a különbségek a különböző nemzetfogalmak esetében? Hogyan lehet végigkövetni a nemzetfogalmak változását egy nemzet történetén belül, egyáltalán mi szükséges ahhoz, hogy egy nemzet létezessen, meddig lehet visszavinni az eredetét?

Ez a kérdés azért lényeges, mert a modern nemzet egy viszonylag új jelenség Európában, az a jelenség amit ma nemzetnek hívunk, mást és mást jelentett az utóbbi három században², több okból kifolyólag, egyrészt azoknak a társadalmi rétegeknek a szempontjából, melyek a nemzethez tartoznak, másrészt a közösségi öntudat szempontjából, mely összefügg a nemzet fogalmának változásaival.

De hogyan változott a közösség közös tudata, öntudata, világképe? Mi újat hozhatott egy nemzettudat ebbe a világképbe? Végül pedig, a nacionalizmus kutatások egyik szempontja az, hogy miként foglal el egy megerősödő nemzettudat egyre nagyobb

---

¹ Hofer – Niedermüller, 1988, 153.

² A modern értelemben vett határokat első ízben az 1648-as vesztfáliai szerződések rögzítik, a politikai nemzet, vagy államnemzet fogalmának története ennél korábbra nem nyúlhat vissza. (A középkorban használt *natio* szó nem a mai értelemben vett nemzetet jelentette). A királyhoz és a valláshoz való ragaszkodás csoportformáló tudatának meggyengülése adott helyet tulajdonképpen ennél jóval később a különböző tudatformák (közös eredet, hagyomány, kultúra) által behatárolt nemzet fogalmainak. Lásd: Szász, 1998, 2.

helyet egy közösségi öntudatban, miképpen építi magába a szimbolikus értelemvilág autopoetizáló mechanizmusait.

S. Varga kifejezése(szimbolikus értelemvilág) gyakorlati szempontból kiválóan alkalmazható mindarra, ami egy csoport tudatában történik és magára a csoportra, vagy azon kívülre irányul. Fogalomhasználata új és eredeti abból a szempontból, hogy a nemzetet az emberekből kiindulva látja kutathatónak, így a nemzet a szellemi kultúra egyfajta „működése”.³A nemzetfogalmak kutatásakor fontos szempont a szimbolikus értelemvilág autopoetizáló önmegújító volta, ugyanis ezek alapján lehet áttekinthetően felvázolni, hogyan is működik egy nemzettudat egészen a gyökerekig, az egyén tudatáig visszavezetve. Ebből a szempontból tehát egy nemzet történetének kutatása nem más, mint a közösség kollektív tudatának a kutatása, mely nemzedékeken keresztül átöröklődik. Ilyen tudat lehet a kollektív nyelvi-kulturális tudat, melybe az egyén beleszületik és elsősorban az anyanyelv elsajátításával válik részévé. Az állami intézményekhez való tartozás tudata már egy másfajta nemzettudat, ugyanúgy, mint bizonyos társadalmi réteghez való tartozás tudata, ilyen például a rendi nemzettudat. Itt tehát máris két irányvonalat látunk a kutatásban, mégpedig a kollektív tudat, illetve az objektív kritériumok(közös eredet, közös állam) irányait.⁴

A 19. századi fogalomtörténeti kutatások mindkét irányvonal mentén végigkövették a nemzetfogalmak történetét, az irodalomban felbukkanó nemzetfogalmak terén S Varga Pál és Dávidházi Péter munkái adnak átfogó bemutatást, elosztatva azokat a zavarokat, melyeket a különböző 19. századi nemzetfogalmak különböző kontextusokban való felbukkanása okozott tisztázva azokat a homonimikus helyzeteket, amelyek a nemzetfogalmak utólagos összetévesztése folytán előálltak.

Lényegében véve kétféleképpen lehet elvégezni egy ilyen jellegű kultúrantropológiai kutatást. Az egyik út a történeti áttekintés, melyben megnézzük, hogyan gondolkodtak más, jelentős gondolkodók a szakmában az adott témáról például S Varga Pál Herder, Husserl, Gadamer munkáiból indul ki a közös tudat kulturális vonatkozásait kutatva, majd pedig a vizsgált korszak gondolkodóival folytatja, mint

---

³ Ebből a szempontból herderi ez az elgondolás, hiszen szerinte a nemzet a kultúrába gyökerezett fogalom, így az egyéneket tekintve veleszületett és folyamatként gondolható el.

⁴ S Varga, 2005, 38.

Kölcsey, Arany.⁵ Ez tehát inkább egy fogalom-és eszmetörténeti rendszerező, átfogó bemutató munka. Egy ilyen irányvonal remek perspektívákkal szolgálhat és már elegendő választ adhat egy ilyen fogalomtörténeti vizsgálat esetén. Szövegvizsgálat terén viszont nem lép a korabeli gondolkodók szövegein kívül, megelégszik azokkal a válaszokkal, melyeket szorosan a témában gondolkodók adnak. Korabeli politikai gondolkodók írásai, vagy konkrét irodalmi szövegek nemzetszemléletének tanulságait nem óhajtha hasznosítani, ezzel elhatárolva magát a politikai eszmetörténet kutatási és módszertani megoldásaitól. A politikai és az irodalmi szövegek kétféle rálátást, szemléletet biztosítanak a nemzetfogalmak kérdésére, felvillantva ezek az irodalom és a politika módszereit a nemzetépítéssel kapcsolatban. Így az irodalmi és politikai nemzetépítés gyakorlatát együtt, vagy egymás ellenében szemlélve még átfogóbb képet kaphatunk a nemzettel kapcsolatos szemléleti kérdésekről.

Létezik azonban egy másik út is, nemcsak a nemzetfogalmak kutatása terén, hanem egyáltalán a fogalomtörténeti behatárolás, rendszerezés vagy akár új fogalmi rendszer kidolgozása esetében is, mégpedig egy másik oldalról, a szövegek felől, a terepmunkából kiindulva haladni a már létező vagy nem létező fogalmak, rálátási szempontok felé, ilyen munka például *A tudás archeológiája*(Michel Foucault), mely egy óriási szövegtörzsből indul ki, és így halad az elvontabb, fogalmi meghatározások felé(melyek arról is beszélnek, hogyan lehet gondolkodni a nemzetről), leírva az emberi tudás működésének mechanizmusait. Mindkét említett munka jellege és kutatási tárgya meghatározza a munkamódszert. S Varga főleg olyan szövegeket kutat, melyek eleve a nemzetről való gondolkodás szövegeihez tartoznak, bizonyos szinten tehát elméleti szövegeket, az igazán érdekes perspektívák azonban azoknak a szövegeknek a korpuszából nyílnak, melyek nem elméleti jellegűek.

---

⁵ S Varga a nemzeti irodalom fogalmi rendszereit rekonstruálja a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban, érdeklődése irodalmi-historiográfiai irányultságú, figyelme középpontjában inkább a korabeli irodalomteoretikusok és irodalomtörténészek vitái állnak, s nem a szépirodalmi művek, különböző, egyedi álláspontokat sorakoztat fel, ezeket hagyományok csatájaként láttatja. A nemzetfogalmakat tehát irodalmi szempontból kategorizálja, nem pedig politikai szempontból, úgy, hogy magukra az irodalmi szövegekre nem fektet nagy hangsúlyt. A politikai eszmetörténeti nézőponthoz lásd például Horkay, 2006.

Ez a dolgozat is egy hasonló megközelítési irányt szeretne felhasználni, az elvégzett fogalomtörténeti munkák eredményeit alkalmazva egy jól behatárolt korpuszt vizsgálna, hasznosítva a politikai eszmetörténet újabb fogalomtörténeti irányának eredményeit, legyen az egy időszak, műfaj, vagy pedig szerzői név által behatárolt.

Az itt felhasznált korpusz Jókai Mór életművére korlátozódik, ezen belül is nagyobb hangsúlyt kap az *Üstökös* vizsgálata, melyre új rálátást adhat Jókai közéleti, politikai szerepvállalása, valamint regényei. Hármass rálátás nyílik tehát ugyanarra a kutatási területre, hiszen nemcsak arra kaphatunk itt választ, hogy milyen megszólalási lehetőségeket biztosítanak eltérő műfajok a nemzetről való beszédhez, hanem arra is, hogyan folyásolja be egyazon személy nemzetről való fogalmi gondolkodását a különböző műfajokban és közegekben való megszólalási lehetőség. Jó példa erre az, hogy az élclapban Jókai nagyon gyakran kigúnyolja saját politikai nemzetről való felfogását, saját politikai elvein keresi a töréspontokat.

Egy másik, nem elhanyagolható tényező ebben a vizsgálatban magának az élclapnak a megszólalási módja és a gúny fogalma a nemzetről való beszédben, illetve a nemzet, mint gúny tárgya. Ez a tényező a nemzetről való beszéd szakralizációs folyamatának szempontjából érdekes, valamint a szerző megszólalási lehetőségeinek szempontjából, melyet a műfaj és az említett szakralizációs folyamat határol be. Több kérdés merül fel ezzel kapcsolatban: Hogyan jelenhet meg a nemzet egy élclapi beszédmódban, a nevetés vagy a gúny középpontjában? Lehet-e gúnyolni, kifigurázni a nemzetet egyáltalán a 19. században? Ez megengedett beszédmód-e, s ha igen, akkor általa mi engedett meg igazából? Milyen szempontból, vagy milyen szerepekben lehet ezt megtenni? Miről árulkodik ez az ironikus megnyilvánulás ami a szerzőt illeti és miről árulkodik az olvasók, a befogadók szempontjából? Milyen lehetséges nemzetkép vagy nemzetképek rajzolódnak ki a vizsgált szövegek alapján a 19. század hatvanas éveiben az élclapi beszédmód tükrében? Végül pedig abból a szempontból is meg kell világítani a kérdést, hogy a vizsgált szövegek Jókai írásai, szempontjaik, látásmódjuk, iróniájuk éle függhet politikai meggyőződéseitől és állásfoglalásától.

Nemzetkép és sztereotípiák

A nemzettudat önreflexív jelenség, ez azt jelenti, hogy az emberek tudatában újra és újra tükröződik és elbeszélődik, a fő alkotóelemeit mindig újból és újból elmeséli, egy jól meghatározott, bejáratott retorikával. Ebből a szempontból mitikus alapszerkezetű, mely a nemzedékeken keresztül újramondás által marad életben, az újabb szakirodalom felől ezt úgy látjuk, hogy gyakorlati cselekvésen keresztül is, nemcsak a szövegek éltetik tehát. Ennek elemei lehetnek a történelmi események, a nemzeti hősök, vagy akár az ország határai és az ahhoz kapcsolódó földrajzi tájak, melyek nemzetiesednek, beépülnek a nemzettudatba.⁶ Egy másik fő nemzetképet alkotó tényező a nemzet és a nép ősi múltjának megjelenítése. A modern nemzet gyakran úgy beszél el saját jelenét, mint amit a múlt, gyakran az ősi időkik visszanyúló múlt legitimál, tehát ebből a szempontból a nemzet örök időktől fogva létezik. A magyar nemzettudat szerves része a 19. században a dicső, harcokkal és győzelmekkel teli múlt, ezek az emlékek gyakran egy-egy vezető személyiség képéhez kapcsolódnak, mint például Attila, Árpád, Szent István, vagy akár Rákóczi. Ebben a narratívában a múlt mindig mint fényes és emlékezésre méltó, de a különböző nemzetek egymásról alkotott képeiben ez már módosulhat, ami az egyik nemzetnek büszke emlékezet tárgya, az a másik nemzetnek szálka a szemében. Ez a kölcsönös szemlélet a nemzetek egymásról alkotott sztereotípiáinak része, mely gyakori téma az élclapban. A különböző nemzetek egymásról alkotott képei két szinten jöhetnek létre: az egyik az autosztereotípia, a más nemzetekről alkotott heterosztereotípiák tudatában, vagy anélkül, a másik szinten pedig az autosztereotípiák annak a tudatában módosulnak, amit a másik nemzet mond az autoimágót formáló nemzetről. Jó példa erre Kakas Mártonnak az *Ausburgi Allgemeine Zeitung*hoz című verse⁷, melyben a Magyarországról alkotott kép osztrák szemszögből jelenik meg, de ebben az ironikus hangvételben írt versben mindaz, amit a németek gondolnak a magyarokról,

---

⁶ Az 1920 utáni, egykori királyi Magyarországot sirató szövegek az ország egykori határait, az egykori országrészek földrajzi jellegzetességeit emelik ki, az általuk propagált nemzettudat területhez kapcsolódó, államnemzeti nemzettudat, így aszimbolikus értelemvilág részeivé válnak az ország határaihoz kapcsolódó képzetek, mint például a Kárpátok vonulata, a lomnici csúcs stb.

⁷ Üstökös, 1859, IV., 7. sz, 49 – 50.

Magyarországról, tulajdonképpen nevetségessé válik, a versírók rosszindulatúságát, műveletlenségét tükrözi⁸.

Érdemes megfigyelni, hogy a nemzet mely alkotóelemeire irányul a heterosztereotípa rosszindulata Kakas Márton szerint: Osztrák szemszögből az jelenik meg leginkább negatívként, ami a magyar nemzettudat lényegét képezi, vagyis az, hogy a magyar nép ősi, harcias, bátor nép.⁹

„Végül még azt is bebizonyítád,
Hogy csak vitézek sem valánk.
Úgy néha egy híres verekedő
Akadt, akadt köztünk talán.
De úgy egészben véve nem lehet
Épen elmondani,
Hogy ősi harcos dicsőségünknek
Hirében volna valami.
Üres dicsekvés a mit kiabáltunk,
Históriád másról tanít,
Oh, liebe Allgemeine Zeitung!”

Úgy tűnik, hogy az Allgemeine Zeitung sztereotípiája egy válasz képalkotás a magyarokról arra az autosztereotíparra, amit a magyarok általánosítottak a nemzettel kapcsolatban és amire gyakran hivatkoznak önigazolásként. A dolognak még egy másik tétje is van ugyanakkor, mégpedig az, hogy ezek a képek és ellenképek folyóiratokban jelentek meg, publikussá tételük válasz is tulajdonképpen, egyfajta védekezés, tehát kapcsolat születik a sztereotípiát alkotó felek közt, ezért is lehetséges a nagyítás, torzítás:

---

⁸ A magyar ellenzék és a polgári nemzetté válás útján járó Magyarország diszkreditálása céljából Metternich a közhangulatot először egy olyan folyóiraton keresztül szerette volna befolyásolni, mely német nyelvterületen a legolvasottabb volt (*Ausburger Allgemeine Zeitung*). Olyan cikkek jelenhettek meg a lapban a negyvenes években, melyek manipulálták a birodalom részéről szóló értesítéseket az olvasók körében, így Magyarországról egy olyan képet propagáltak, mely szerint az országban barbár állapotok uralkodnak, a magyar nép csak féktelenséget és zabolátlanságot ismer, középkorból itt ragadt nemessége egyetemlegesen minden civilizációs törekvésnek ellenáll; a társadalmi együttéléstről nincs fogalma; gőgjében, önteltségében mindenki másnak zsarnoka vagy az akar lenni; kormánzatnak és rendnek felforgatására mindenkor kész, és sötét módon üldözi a vele együtt élő más ajkúakat. Így egy ilyen veszedelmes népséggel szemben indokolt, sőt, szükséges bármilyen kormányeljárás. Lásd: Varga, 1982, 20.

⁹ Varga, 2005, 191.

„Már, hogy mi itt emberhússal élünk,
Hogy megnyúzzuk az idegent,

.....

S mindent, ki sauf-conduit nélkül jár,
Kegyetlenül agyonverünk.”

A költeményben tovább haladva egy olyan birodalmi nézőpont alakul ki, mely az alattvaló népeket fejlettségük szempontjából vizsgálja, az elmaradottság mindenféle szempontból általános(a népek írástudatlanok, primitívek, vadak), sőt, Magyarország egy vad gyarmat képét tükrözi:

„Hogy hazánk egy nagy sivatag vadon.
Lakói medvék, farkasok;
Uratlan pusztákon a vadlovak
És vadtehenek száma sok.”

Ezen a ponton a vers már túllép egy valódi vagy lehetséges reális feljebbvalói sztereotípiá leírásán, itt már a nevetségessé tétel a lényeg, de érdemes meglátni, hogy a következő részben már a magyaroknak a saját nemzetükről alkotott képe is belekerül a magyar sztereotípiába, mégpedig annak azon aspektusa, ahogy a magyar nemzetkép kizárja magából azokat a kulturális elemeket, melyek nem tekinthetők magyarnak, így mindazon nemzetek ellenében határozza meg magát, melyekkel egy államban él tulajdonképpen¹⁰. Az Allgemeine Zeitung a nemzet gyökereit támadja meg Kakas Márton szerint, vagyis a magyar történelmet a környező népek történetével mossa össze, a magyar kultúrát pedig más népekből származtatja:

„Hogy tulajdonképpen tótok vagyunk,
Hogy ősi eredetünk szláv,
Vagy hát vérszerinti atyafiak
A cigányokkal legalább.
Hogy a mink van, mind összeloptuk,
Zenénk cigány, táncunk oláh,
Még a zsinóros dolmányunkat is

---

¹⁰ A kollektív nyelvi kulturális megelőzőség episztéméje szerinti közös nemzettudat totális éa koherens, szelektíven olvasztja magába a különböző elemeket, akár a hagyományközösségi, a közös eredet szerinti nemzettudat. Lásd: S Varga, 2005, 43.

Török volt, ki kigondolá.”

A kultúra nemzetalkotó elemeinek egész sorát átfogja ez a rövid szakasz, a népi kultúra elemeitől egészen az öltözködésig(a magyar attila viselete), mely szintén egy erős nemzetet reprezentáló, sőt, ellenállást jelképező elem a forradalom után.

Végül pedig az ősi alkotmány is sorra kerül, mely a primitív nemzetállam jelképévé válik, az ököljog szabályává. Magyar szemszögből az alkotmány, mint az ősiség elve és a szokásjogra való hivatkozás már kulturális attribútuma a nemzetnek, a nemesség szempontjából státusformáló elem.¹¹ Az osztrákoknak azonban politikai együttműködés szempontjából is idejét múltnak és gátló tényezőnek tűnhetett¹², nem csoda, hogy egy elmaradott, középkori nemzet képéhez társították:

„Hogy még boszorkányokat égetünk,

.....

Hogy ököljog volt nálunk a törvény,

Nagy lárma a törvényhozás,

A gyöngébb hang letorkolása,

Üstöktépés és pofozás,

Ebből állt ősi alkotmányunk.”

A vers tehát azokat a kritériumokat teszi hangsúlyossá, kérdésessé, melyek megteremtenek egy nemzeti közösséget, azokat a közös tudatbeli javakat, melyek szerves részei a 19. századi nemzettudatnak: a közös, többi népekétől elkülönülő, hősi múlt, a harcias, bátor magatartás és az ezt képviselő vezérek(név szerint nem említi őket), egy civilizált nép tudata, különálló, eredeti ősi nyelv és kultúra, valamint az ősi alkotmány.

Az ősiség gyakran megjelenik mint a nemzet fő jellemzője, de inkább a eredetközösség paradigmáján belül, a nemesi nemzetre értve, ez az ősi jelleg a rendi nemzettudat része, így az autosztereotípiák erre a rendi nemzettudatra irányulnak, kérdésessé teszik ennek a tudatnak a legitimitását, kifigurázzák a kiváltságos múlttal

---

¹¹ Banyó, 2000., 1.

¹² Az 1840-es években Metternich kancellár Magyarország civilizálásához kötődő tevei között szerepelt a rendi alkotmány ellehetetlenítése, nem megszüntetése ugyan, de olyan jellegű módosítása, mely azt eredeti eleméből forgatják ki, főként az alkotmány feudális elemeivel fordult szembe. Varga, 1982, 17.

rendelkező nemest. Egyik tárgya a gúnynak ebből a szempontból a büszkeség. A magyar büszke dicső múltjára, büszke a nemességére, ez a büszkeség pöffeszkedésként gúnyolt:

„A szép magyar haza nem szül oly fiakat,
Kik csizmát tisztítanak ingyen más uraknak.
S a mellett, mint rímelsz, nemességre büszkék,
Mert náluk az erény a legfőbb büszkeség.
Léptük délczeg, mivel becsület vezet
A becsületérvés önáluk nemzeti.
.....
Ha hivatalt visel, teszi becsületért.”

Ezek a nemesi viselkedésbeli tulajdonságok tovább hangsúlyozódnak és torzulnak a karikatúrákban, ahol a nemsek gyakran nagy méretű, kövér urakként vannak ábrázolva, sugallva így, hogy „többet nyomnak a latba” mint a más társadalmi rétegekből származók. A nemzeti jelképekként megjelenő díszes nemzeti öltözet és az esetenként szintén hatalmasnak ábrázolt nemesi kard, sarkantyú és pipa szintén belejátszanak ebbe a képbe.¹³ Sokszor az a gondolat válik hangsúlyossá tehát, hogy az ősi nemesi nemzet felől formálódó nemzetkép nem állja meg a helyét ebben az élclapi beszédmódban, a legerősebben nevetségessé válik, éppen ezért ez a kritika egészen az ősökig visszamegy a hazáért véruket ontó nemesség kifigurázása mentén és az a gondolat válik hangsúlyossá, hogy a hősök által kivívott és megszerzett haza és erények eltorzulnak a jelenben, csupán külsőségek által reprezentáltak, ilyen például a nemzeti viselet. Gyakori példa erre az ősök vérével áztatott föld termése a jelenben, mint a következő versben:

„Őseinknek drága vére
Pazaron húlt szent földére,
Hanem eztán nem is vélnéd,
Hogyha én nem mondanám,
Mit nem terem mindenfélét?!...
.....

---

¹³ Lásd 2. sz. melléklet.

A kétágú szilgöcsön
Terem itt a magyarnadrág...
Hát még hol van szántóföldje?!
.....
Ezt ember le nem irhatja...
.....
Mennyi *marhát* táplál rajta!...”

Érdeemes észrevenni ezekben a sorokban, hogy ebben az élclapi közegben mennyire deszakralizálódik az ősök véréből áztatott haza képe. A nemzettudat egy olyan eleme semmisül itt meg, mely toposzként legitimálta magát a nemzetről való beszéd szólamaiban, minden nemzet általában az ősök által megvédett terület jogára vezeti vissza az eredetét, a jelen így meríti legitimitását a múltból. Ezen a toposzon keresztül a vérségi legitimitációt is kérdéssé teszi a vers, valamint ennek a legitim kapcsolatnak a jelképeit, például a státuszjelölő nemzeti viseletet, valamint az öröklődő birtokrendszer egyik származékát, a hét szilvafás nemesi birtokot és státust. Így a fenti sorokban felbukkanó irónia nem pártatlan, nem csupán önmagában, önmagáért szólal meg, hanem akár egy liberális politikai álláspontot is tükröz, melyben a feudális kiváltságok elveszítik legitimitásukat a jogegyenlőséggel szemben.

Fontos megnézni azt is, hogyan alakul az élclapi reprezentációkban a más nemzetekről vagy nemzetiségekről alkotott kép az autosztereotípiák függvényében vagy azokhoz képest; hogyan férnek bele, vagy hogyan férnek meg a magyar nemzettudat mellett a más nemzetiségi elemek? Hogyan viszonyul ezekhez a magyar nemzettudat, hiszen a heterosztereotípiákról való élcelődés háttérében a kritika, irónia sokszor befele is irányul, a más nemzetekről való gondolkodás önszemléleti kérdés is egyben, melynek éle visszafele is hat, önminősítő jellegű lehet. Az egész kérdéskört átfogó nézőpontból úgy tűnik, hogy a nemzetiségi kérdéstről való élcelődés igazi tétje a belső nemzetszemléleti vitákra való reflektálás.

Az *Üstökös* 1860-as évfolyamában például a „hazánkban termett, nem sarkantyúviselésre született érdemes fajoknak” az arcképcsarnokát láthatjuk, felsorakoztatva ezen népcsoportok főbb jellemzőit, „a legnagyobb liberalitással járván el

e tekintetben a rang osztályokra nézve.”¹⁴ A képeken egy-egy jellegzetes tulajdonságokkal rendelkező egyén képvisel egy népcsoportot, nemzetiséget, főként egy mesterséggel, néhány jellemző tulajdonsággal és tipikus külsővel jellemezve. Az említett számban egy drótos tót jelenik meg („hivatalára nézve agyagégvényes mázványkerekleg-háromláb szolgálótörte-váladékainak vascérnag fejlődvényes öszvonatai által orvosló tudora, parasztnyelven drótos tót”¹⁵), népi öltözetben.

Gyakran jelennek meg a különböző kisebbségek típusként, példányként ábrázolva, így az állatvilághoz közelít a róluk megrajzolt kép, ezért ábrázolja az élclap állatkertként a monarchiát, mely tulajdonképpen különböző fajok menhelye, gyűjtőtábor. A morgó, elégedetlenkedő fajokat ketrec választja el, hogy ne ártsanak egymásnak. Az állatkert lakói az autochton őslakosok, a honfoglalók, az *indigenáltak*, a világpolgárok.¹⁶ Azért is lehet releváns a különböző nemzetiségek ilyen élű iróniával való ábrázolása, mert Kakas Márton és a lap szemlélete szerint semmi esetre sem a hazaszeretet vagy a nemzet tartja össze ezeket a népeket („Hanem itten mind megférnek,/ Összetartja az érdek”), tehát leépíti és nevetségessé teszi, sőt, lehetetlennek tartja az államnemzet létét és fogalmát. A szilvás gombóc,¹⁷ a töltelkes káposzta példái mind erre engednek következtetni. Létezik ugyan egy külső burok, ami valóban összetartja a belső tartalmakat (nemzetiségeket), de ez inkább csak szimbolikus csupán. Kakas Márton a londoni világtárlatról szóló írásában¹⁸ az ország politikai-nemzetiségi berendezkedését példázza a töltött káposzával. A nemzetiségi kérdést itt csak Magyarország területén belülről érti, nem vonatkoztatja az egész monarchiára¹⁹:

„A töltelék borítékja, ez a mindnyájunkat összetartó *alkotmány*; belecsumoszolva minden különféle *húsnekem*, ezek a *nemzetiségek*, amik épen változatos egységük által lesznek jó izüekké, a *rizskása* az képviseli a magukat önkénytelten asszimiláló derék *indigenákat*.”

¹⁴ Üstökös, 1860, XII., 10. sz, 96.

¹⁵ Uő, uo.

¹⁶ *A pesti állatkertben*. Saját maga boszantására éneklő Kakas Márton. Üstökös, 1866, XVII., 4. sz.

¹⁷ Például Magyar Miska és Német Miska falatozása a nemzetiségi kérdés tájából. 1848-49 – ben Magyar Miska kénytelen elfogyasztani a nemzetiségi kérdés gombócait, 1867- ben már Német Miskának kell szembesülnie a különböző nemzetiségeket jelképező szilvás gombócok ismeretlen tartalmával (lásd 3. sz. melléklet). *Egy kis paprikás 1867-ben*. Üstökös, 1867, XII., 11. sz, 93.

¹⁸ Üstökös, 1862, XII., 13. sz, 47.

¹⁹ Más esetekben a kisebbségi kérdés közös, osztrák-magyar ügy, például a szilvás gombócokból, a nemzetiségi ügy tájában feltárlva magyar miska és német miska egyaránt lakmározik. Lásd 1. sz. melléklet.

Az avas szalonna, ez az ősi corpus juris

A teffel rajta ez az európai civilisationak tett engedmény.

A kapor benne, ez a szabadelvüségét képviseli, minthogy magában nem ehető, de alkalmazva nagyon fönséges.”

Az összetartó erő pedig ebben az esetben a szintén dőltbetűvel szedett *nyomás* illetve kövekkel való terhelés, mely minél nagyobb, annál inkább összetartja és nemesíti a töltelékes káposztát. A nyomás ebben az esetben egy felső, irányító hatalom nyomásaként is érthető, a szöveg logikája szerint ha ez a nyomás megszűnik, a káposzta elromolhat és az egész töltelék, tartalmával együtt széteshet. Ezzel a példával is a nemzetiségi kérdés aspektusaira utal Kakas Márton, mégpedig a magyar nemzet szempontjából, hiszen az ősi corpus iuris a rendi magyar nemzetállam törvénykönyve, melynek jogai nem vonatkoznak a kisebbségekre, így összetartó burok ugyan, de nem elég, vagy nem lesz elég a nemzetiségek egy államban való összetartására, ehhez egy felsőbb összetartó erő vagy nyomás szükséges, ez pedig a monarchia államformája.

A szabadelvűséggel egy lapon említve ezek a kérdések újból a nemzet fogalmának értelmezési kérdéseit villantják fel.²⁰

Jókai politikai pályafutása és politikai gondolatai gyakran átszűrődnek, átjátszódnak az élclapi beszédmódba, de ez nem azt jelenti, hogy politikai gondoltatainak vagy beszédeinek igazolásával vagy „utórezgésével” lenne itt dolgunk, sőt, az élclapban általában megjelenik, vagy meglelehet mindaz, ami egy politikai beszédben nem jelenhet meg, ami egy politikai elv hátulütője lehet. Ilyen például a negyvenes években kialakuló liberalizmus viszonya a kisebbségekhez és a nyelvkérdéshez. Ezt a kérdést veti fel Kakas Márton *Adjon isten, fogadj isten* című verse,²¹ részint újból visszatérve az államnemzeti gondolathoz, mely szerint az állam határai összefogják a benne élő nemzetiségeket,

---

²⁰ Az 1840-es évektől kezdődően a liberális nacionalizmus nemzetfogalma kizárta a nyelvi alapú nemzetiség lehetőségét és a történetiség, államiság, politikai lét és erő fogalmi és összetartó ereje köré szervezi meg az új nemzetfogalmat, melyben a nemzet nem függvénye az etnikumnak, a népiség, nemzetiség fogalma külön válik és ellentétben áll a nemzet fogalmával. Az országnak egy nemzete lehet, ami egységes nyelvet feltételez és ez a magyar, mert a történelem és a történelmi rend szentesítette jogbirtok a magyarságot ismeri el az egyetlen legitím nemzetalkotó erőnek. A többi nemzetiség értelmi szintje túl alacsony, hogy nemzeti tudata legyen, ezért oktatással, iskolázattal kell azt kiművelni, a magyar nemzeti nyelvre tanítva. Ezek a gondolatok vezettek az elmagyarosítási kísérletekhez és a nemzetiségi viták kiéleződéséhez. Lásd: Varga, 1982, 55.

²¹ Üstökös, 1860, V., 4. sz, 25.

részint pedig ahhoz a liberális gondolatmenethez, mely mégis egy kiváltságos²² nemzetnek juttatná azt az érdemet, hogy státusát, kultúráját megtartsa, a többi nemzetiség pedig ehhez kell idomuljon nyelvében, kultúrájában.

A versben a fent említett politikai felfogás ellentététe érvényesül azzal, hogy Kakas Márton saját nyelvükön köszönti a Magyarországon élő kisebbségeket és a rokonság, testvériség képében villantka fel az együttélés lehetőségét:

„Adjon Isten, fogadj Isten!

Buna szinetátye!

Havasok közt, rónasíkról

Köszöntetünk frátye!”

A következő sorok tovább játszanak azzal a gondolattal, hogy a magyar és a román nép, vagy nemzet testvér lenne, mégpedig úgy, hogy egy olyan ismert motívumot szólaltatnak meg, mely az egyik legerősebb nemzettudatot képező tényező. Ez a nemzetet, annak ősiségét legitimáló motívum, a dicső, hazájukat karddal védelmező és hazájukért vérüket ontó²³ ősök emléke. Ez egy lényeges, nemzettudatot formáló gondolat, ebbe keveri bele Kakas Márton a testvérnemzet véréét is:

„Dicső Hunyad idejében,

Kinek hősi vére

Egy patakban a mienkkel

Folyt a hon földére”

Ezekben a sorokban tehát nemcsak elmosódnak a nemzetkarakterológiai jegyek a két nép között, hanem az etnikai különbségeket is figyelmen kívül hagyva egy és ugyanazon nemzet tagjává válik a két népcsoport(Hunyadi alakján keresztül), az eredetközösségi paradigma keretein belül is. Az ősiség kérdéséhez és a vérüket ontó ősök képéhez kapcsolódik a pogány ellen harcoló, kereszténységet védő nemzet képe. Ez a nemzetkép is megjelenik a következő szakaszokban, mégpedig úgy, hogy a magyar a vele együtt élő

---

²² Értsd: valamilyen szempontból(ősi történelmi rend, jogbirtok) a nemzetet alkotó csoportokkal szemben kiváltságosnak legitimált. Lásd 11. oldal.

²³ A bőségesen kiomló vér, akárcsak krisztusi szenvedéstörténetben, szakrális jelképpé válik a nemzettel kapcsolatban is, főleg a rendi nemzettudatban él az a felfogás, hogy a nemzet azoké, akiknek ősei drága vérüket hullatták érte, harccal, csatában, vérüket adták a nemzetért. Ez a legitimációs motívum egy következő lépésben már szakralizálódik, a vér szent vér, a haza földje pedig szent föld, az ősök vére által megszentelt.

testvérnépekkel („Hős testvérnép”) harcol a pogányok ellen, közös a győzelem és a sír is, melybe eltemetik a hősokeket.

„Eltemetett hősokek csontja–
A közös sír meg nem monja:
Melyik magyar, melyik szerb?”

Ezek a sorok és a bennük bemutatott képek valószínűleg nem véletlenül játszanak rá létező nemzetfogalmakra; létező és ismert nemzetképekre, nemzettudatokra apellálnak, mint például a rendi nemzettudat, vagy pedig a közös hagyományokból és közös múltból építkező nemzettudat. Nemcsak a magyar irodalomtörténetben, vagy a politikai esztétörténetben felbukkanó nemzetfogalmakról van itt szó, a nemzettudatot általában véve egy olyan csoporttudatig lehet visszavezetni, melynek magja egy közös tudat (például leszármazás, eredet, kultúra tudata), ebből alakul ki egy etnikai, rendi vagy más alapokon nyugvó nemzeti identitás, mely sokszor egy más csoporttal vagy csoporttudattal szemben formálódik, attól elkülönülve alapozza meg önazonosságát.²⁴ Ez a tudatbeli elkülönülés az alapja az autosztereotípiáknak és a hererosztereotípiáknak is.

A versben ábrázolt közös nemzettudati tényezők ironikus volta a későbbi szakaszokban válik nyilvánvalóvá, például a kenyeret és a takarót is megosztó testvérnépek képe esetében, végül pedig, a vers végén a testvérnépek eredetükben is egybefonódó, egy nemzetet alkotó képe még egyszer átíródik, a már említett liberális politikai felfogás keretén belül. Az egész testvérnemzeti eszme csattanóvá, viccé válik a vers végén, mikor megtudjuk, mi is a feltétele annak, hogy több etnikum és nemzetiség egyazon egységes nemzethez tartozhasson:

„Ne szomszéd légy, de hazafi
E hon kebelébe.
.....
Légy gazdag és imádj Istent
Akármilyen nyelven,
De szivednek fenekén
Magyar érzés verjen;”

---

²⁴ Gyáni, 2000, 86.

A felsorolt példák valamilyen szempontból reflektálnak egy létező nemzettudatra, vagy annak valamilyen aspektusára. Egyik ilyen aspektus a nemzetiségi kérdés és a modern nemzet léte és fogalma a nemzetiségek felől nézve. Ez a szempont gyakori tárgya lehet az élcelődésnek, hiszen egyik alapja a nemzetkarakterológia és a nemzetiségek közötti viszonyok kifigurázása, annál is inkább, mert ez a 19. században aktuálpolitikai kérdés, gyakran beszélnek és írnak róla a sajtóban, így az élclapoknak jó lehetőséget biztosít a téma utórezgéseit kihasználni vicces, komikus formában.

Másik szempont a nemzetről való beszédhez az olyan ábrázolások, melyek úgymond belülről ábrázolják a nemzetet, vagyis az emberekben létező nemzettudat szempontjából, abból a szempontból, hogy milyen is a nemzet az emberek szemében vagy maga a nemzet milyen, vagy milyen attribútumai lehetnek. Ez a kérdés azért válik problémássá, mert a 19. században különböző nemzettudatokról és nemzetfogalmakról beszélhetünk, politikai eszmetörténet és irodalomtörténet szempontjából. A rendi nemzetfogalomról vannak adataink a középkortól indulva a modern nemzet kialakulásáig, de a 19. században ezzel párhuzamosan más nemzetfogalmak is léteznek, melyek újonnan formálódó társadalmi rétegek, például a polgárság szempontjából válhatnak kérdésessé. Itt egy érdekes szempont tehát az, hogy a polgárosodó tömegek szempontjából milyennek tűnik egy nemzet és milyen a viszonyulás a nemesi nemzettudathoz?

Az élclap erre tulajdonképpen konkrét választ nem adhat, mert ha a társadalmi rétegek nemzettudatára vonatkozó adatokat keresünk, főleg virtuális modelleket találunk(képzeltbeli helyzeteket, konfliktusokat, gondolatokat), ezek pedig mind Jókai személyéhez kapcsolhatók, mert főként ő írta és szerkesztette a lapot. Az ő véleménye sem lehet azonban sokkal különböző az akkori létező társadalmi normáktól, politikai koncepcióktól, a megengedett irónia mértéke, a vicc éle és iránya pedig e normák határain belül kell mozognia. Két különböző kulturális háttérrel rendelkező nemzetiség nem képzelhető el egy kultúrnemzet fogalmán belül, így magáról a gondolatról nyugodtan el lehet humorizálni, elég sokmindenre kiterjedhet a nevetés, anélkül, hogy

sértést vagy felháborodást keltene valakiben.²⁵ A rendi nemzettudatot például azért lehet kigúnyolni, mert a jogkiterjesztés reálpolitikai problémájának korában több szempont vagy támadási felület is nyílik a rendi nemzettudatra, hiszen a nemzet tagjaivá, egyenjogúakká készülnek válni azok is, akik kiszorulnak az eredetközösségi paradigmából. Ennek a gondolatnak a vicces formája az egy patakban csordogáló magyar és román vér, vagy pedig az egy sírban fekvő magyar és szerb hős. Ennek a logikának a keretén belül válhatnak nevetségessé azok a jól bejáratott beszédmódok, melyek az ősiséget, az ősi hírnevet, a hazájukat véres karddal védő ősök képét mutatják fel egy koherens nemzettudat fenntartása érdekében.

Nemzeti szimbólumok

A fent említett kérdés keretén belül releváns támpontokat nyújthat a nemzeti szimbólumok kifigurázási lehetőségei, hiszen ezek a nemzettudat részei. A probléma megközelítési nehézségei közé tározhat a jelentéskör különbözősége, ami a mai nemzet fogalmát és a 19. századit jelenti, azért, mert a 20. század nagymértékben kompromittálta a nemzet fogalmát, így nemcsak arról van szó, hogy a mai nemzetfogalom vagy nemzetfogalmak különböznek a 19. századiaktól, hanem arról is, hogy a 19. századi jelentéskör hiányában, de a 20-21. jelentéskörök keretén belül félreértelmezhetjük a múltbeli nemzetfogalmakat, de főleg azt, ahogy azt, ahogy az emberek tudatában létezhetett.²⁶ Ennek a problémának a megoldására szolgálhat jó támpontokkal a nemzet kifigurázására irányuló élclapi beszédmód.

A nemzeti szimbólumok vizsgálata az egyik támpont, mely esetében most eltekintünk attól, hogy objektív kritériumok(közös eredet, állam), vagy kollektív tudat által behatárolt nemzetet képviselik. A címer és a nemzeti színek vizsgálatának esetében több megjegyzést kell tennünk. Az egyik az, hogy el kell tekintenünk attól a tudástól és

---

²⁵ A magyar anyanyelvű olvasók igényére figyel elsősorban a lap, ezért lehetséges az, hogy főleg a német, de más nemzetiségű egyéneket is sokszor testi vagy szellemi fogyatékosokkal ábrázolja, ha a magyar ember nevetségessé, az igaziból magyarságában nevetségessé. Lásd 2. sz. melléklet.

²⁶ S Varga, 2005, 35.

viszonytól, ami a 20. században halmozódott fel a nemzettel kapcsolatban. A nemzet nemcsak mint szimbolikus értelemvilág vált egységesebbé a 20. század folyamán, hanem erre az értelemvilágra irányuló tudatos viszony is, mely a tárgyi szimbólumokhoz való viszonyt is meghatározza.

Eltekintve a nacionalizmusok megnyilvánulási formáitól, melyek viszonya a nemzethez kvázi vallásos jellegű is lehet,²⁷ a huszadik században a nemzethez és a nemzeti szimbólumokhoz való viszony elsősorban a feltétlen tiszteletben nyilvánul meg, magukhoz a tárgyakhoz is, valamint a szimbólumok által hordozott belső tartalmak iránt is.²⁸ Magyarországon 1918 után jelentkezik erőteljesen a haza és a nemzet szakralizációja, valamint a nemzeti zászló, a himnusz, a címer iránti tisztelet megnövekedése, a képi ábrázolásokon például ezek a szimbólumok a tér egy magasabb pontján helyezkednek el, fény és az emberek csodálata, tisztelete övezi őket.²⁹

A 19. században más a státusa a nemzeti szimbólumoknak, elsősorban a múltjukat tekintve. Az a csoporttudat, mely nemzettudattá válik valamelyik paradigma mentén éppen a 19. században kezdi maga köré csoportosítani szimbólumait, ezért is más ezeknek a szimbólumoknak a státusa. Erősek még a más, csoporttudatot erősítő tényezők is, például a honfoglalás koráig visszavezetett családfa és ősök emléke, a nemesi kard és címer. Létezett ugyanakkor Pannónia alakja, ez a nőalak a hazát jelképezte, az országot, a társadalom és a közösség szimbóluma volt, alakja a 19. század vége felé kezdett nemzetiesedni, egyre gyakrabban jelenik meg nemzeti színekben, pajzsán az ország címerével. A nemzeti címer és lobogó, a nemzeti színek már egy egységes államnemzet szimbólumai, felülírják az addig létező nemzetet és hazát jelképező szimbólumokat, vagy éppen keverednek azokkal.

---

²⁷ Takáts, 2006, 62.

²⁸ A 20. század második felében, például a Svédországban meginduló nemzetiesedés szigorúan betartandó magatartást, viselkedést ír elő a nemzeti zászlóval szemben, csak kézzel szabad megérinteni, ha elszakad, vagy megsérül, meg kell semmisíteni. Nem érheti a földet, nem lebeghet éjszaka. 1868 – ban, Stockholmban egy fiataalt azért állítottak bíróság elé, mert lábtörlőnek használta. Egy évtizeddel később már használtak nemzeti színű szalvétát, tehát a szimbólum valamelyest deszakralizálódott. Az 1800- as évek végén még nem nemzeti jelkép a zászló, sem pedig szakrális jellege nincsen, hanem a jólét, a militarizmus, a királyság jelképe. Hofer – Niedermüller, 1988, 170 – 171.

²⁹ Lásd 3. sz. melléklet.

Az *Üstökösben* gyakran találunk megjegyzéseket arra, hogy mit jelent a nemzet és a nemzeti szimbólumok az ember számára. A nemzeti színek gyakran valamilyen étellel vannak összehasonlítva, a hozzájuk kötődő érzelm pedig az étvágyhoz, az ételek által kiváltott jó érzésekhez kapcsolódnak. A vicc, a csattanó ezekben a hasonlatokban általában ott sül el, amikor nyilvánvalóvá válik, hogy egy magasabb érzelmi szférából egy egészen vulgáris síkra tevődik át a nemzeti színekről való beszéd, például Kakas Márton versében (*Országunk címere iránti keserv*).³⁰

„Országunk címere, óh, te dicső címer,
A kit festünk fehér, zöld és vörös színnel,
Jaj de foly utánad a magyar ember könnye.”

Ahogy közeledünk a vers vége felé, egyre inkább kétértelműek a címerre való utalások:

„Egyik alkatrésze e földi életnek
Minden honfi előtt elfelejthetetlen.
Veled indultunk meg bármi hosszú télnek.”

Végül pedig nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a kellemes érzetek nem valami szimbólumhoz kapcsolódnak, hanem konkrét, ízlelésről szóló érzetek és emlékek:

„..... a jó káposzta
Hazánknak címere; áldott a ki hozta!
Ő maga lévén: *zöld*, –tejfel rajta *fehér*.–
Piros: füstölt kolbász;.....”

A nemzeti színeknek a káposztalevéllel, a kolbásszal és a tejjellel való azonosulása az emberek gondolataiban pontosan arra lehet utalás, hogy a nemzeti jelképeknek még nincsenek szakrális vonzatai az emberek tudatában. Kényes kérdés lenne azonban egyértelműen tényként kezelni ezt, részint azért, mert nincs konkrét utalás, hogy melyik társadalmi réteget figurázza ki Kakas Márton a káposzta és a címert azonosításával, részint pedig azért, mert találkozunk olyan verssel is az *Üstökösben*, melyben feltétlen tisztelet és rajongás veszi körül a nemzeti színeket és a címert, mindenféle rejtett, vicces jelentés nélkül, egy teljesen más kontextusban ugyan, 1848 kontextusában:

„Tebenned egy a nemzet! Föltűnése
Egész nemzetté tette a magyart!

---

³⁰ *Üstökös*, 1860, V., 4. sz, 113.

.....
Egymásra ismer rólad és összetart.”³¹

Úgy tűnik tehát, hogy az élcelődés kontextusfüggő, a forradalomról való beszéd nem enged meg semmilyen élcelődést, sem az eseményekkel, sem a nemzeti szimbólumokkal kapcsolatban, ehhez a kontextushoz tartozó beszédmód inkább a kultikus-szagrális jellegű.

Az a kontextus, melyben a hazaszeretet fizikai étvágygá, testi érzetökké vulgarizálódik („*Szívünknek s gyomrunknak egy a kívánsága*”), több helyen is megjelenik az élclapban és Jókai írói szerepköreihez is köthető. Valószínűleg Jókai politikai pályafutásával magyarázható, hogy az élclapban is (főleg humoros formában) és regényiben is a haza, a nemzet feletti értékelő álláspontba helyezkedik, egy mindent belátó, mindent tudó nézőpontból értékeli az emberek viszonyulását a hazához, a nemzethez. Egyik ilyen kontextus az *És mégis mozog a föld* című regényében Jenőyné értékelő álláspontja Magyarországról és a társadalomról: „Rossz világ van itten. A nemzeti erkölcs oly szilaj, oly bárdolatlan[...]Az ősmagyar olyan cinikus. A művelt magyar olyan más nemzet majma.[...]Az egész ország olyan szegény; olyan elhagyatott, olyan pusztulásnak indult. Senki sem szereti a hazáját; aki szereti, csak töltött káposzta, pörkölt hús, túrós lepény alakjában szereti: így azután nagyon szereti, meg is eszi, meg is hízik tőle; minden embernek a hasában a hazája.”³²

A regény kontextusában jól elhelyezhetőek az ehhez hasonló kijelentések, Jenőy Kálmán és nagyanyja két különböző világnézetet képviselnek a regényben, Jenőyné szemszögéből például sokszor egy elmaradott, műveletlen Magyarországot látunk (ugyanaz a gondolat az élclapban az ország “barbár” állapotai felett való élcelődésként jelenik meg), ahol a hazaszeretet hamis, megjátszott, vagy éppen nem létező, a nemzettudat pedig kiforratlan, vagy szintén nem létező. Erre a gondolatra játszik rá a hazaszeretet evéssel való azonosítása a regényben, a nemzeti színek és szimbólumok különböző ételekkel való hasonlítása és a hozzájuk kapcsolódó érzelmek vagy érzetek összekeverése az élclapban.

---

³¹ Az 1848-iki *kokárda*. Üstökös, 1860, VII., 19. sz, 275.

³²Jókai, 1983, 543.

Összegzés

Az élclapot tekintve egyik következtetés, amit a nemzetről való beszéd lehetőségeivel kapcsolatban levonhatunk az, hogy műfajilag és tematikailag is erősen kitér az a tér, amelyben a nemzetről beszélni lehet. Ugyanakkor a szerepek, a nézőpontok is változóak, melyekből rálátás nyílik a nemzet valamelyik aspektusára. Jókai legtöbbször valamelyik élclapi figurája mögé helyezkedik, sokszor magának a figurának az alakja derűt kelt és másképpen viszonyultunk ahhoz, amiről beszél. Részben tehát pontosan a szerepkörök különbözősége, sokszínűsége miatt nehéz eldönteni, hogy pontosan mire is irányul a nevetés, hiszen Jókai gyakran annyira elbújik a szereplői mögé, hogy az ő szemszöge is eggyé válik az egyes alakok szemszögével. Ezért lehet megtévesztő Jókai politikai beszédeit és élclapi cikkeit összeolvasni, mert a politikában többnyire egyoldalúan állást foglal Jókai, az élclapban pedig szinte bármit mondhat bárkinek a szemszögéből. Az államnemzet fogalmával kapcsolatos politikai állásfoglalását például gyakran nevetségessé teszi az élclapban, ahol tehát szinte mindent ki lehet nevetni. A nemzetfogalmak, akár objektív kritériumok, akár kollektív tudat által behatároltak, gyakran válnak nevetés tárgyává, maga a lehetőség, hogy a nemzetet többféleképpen lehet látni, vices gondolat az élclap szemszögéből. A nemzeti szimbólumok szerves részét képezik a nemzettudatnak, éppen ezért ezekre a szimbólumokra irányuló nevetés, vagy annak lehetősége arról árulkodik, hogy milyen, mennyire erős és fontos szerepet töltek be ezek a nemzet gondolatkörében, mely a 19. században formálódó új, átfogó jellegű tudati konstrukció.

Érdekes ugyanakkor folyamatként látni és vizsgálni a nemzeti szimbólumok alakulását a 19. és 20. században, így pontosabban válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy egy bizonyos szimbólum mit jelenthetett az emberek számára egy adott időszakban, vagy társadami-politikai térben, figyelve arra is, hogy egy bizonyos nemzettudat

hogyan szelektálja és építi magába a szimbólumait, hogyan alakul ezekről a szimbólumokról való beszéd a kontextusok változásával.

Irodalomjegyzék

Primér irodalom

Üstökös, 1859, IV., 7. sz, 49 – 50.

Üstökös, 1860, XII., 10. sz., 96.

Üstökös, 1860, V., 4. sz., 25.

Üstökös, 1860, V., 4. sz., 113.

Üstökös, 1860, VII., 19. sz., 275.

Üstökös, 1862, XII., 13. sz., 47.

Üstökös, 1866, XVII., 4. sz., 130.

Üstökös, 1867, XII., 11. sz., 93.

Jókai Mór, *Eppur si muove. És mégis mozog a föld*, Kriterion, Bukarest, 1983.

Szakirodalom

GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág, Bp., 2000.

HORKAY Hörcher Ferenc, *Teória és irodalomtörténet*, Kortárs, 2006/4,
<http://epa.oszk.hu/00300/00381/00104/horkay.htm>.

S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi, h.n., 2005.

TAKÁTS József, *A kultusz kutatás és az új elméletek=Irodalmi berek: Írások az irodalomtörténet-írásról*, University of Yvaskyla, 2006, 53-66.

SZÁSZ Géza, *Nemzet és nacionalizmus*, Aetas, 1998, 2-3.

http://epa.oszk.hu/00800/00861/00009/98_2-3-16.html

BANYÓ Péter, *Birtoköröklés és leánynegyed: Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére*, Aetas, 2000/3, http://epa.oszk.hu/00800/00861/00015/2000_3-04.html.

VARGA János, *Helyét kereső Magyarország*, Akadémiai, Bp., 1982.

HOFER Tamás – Niedermüller Péter, *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*, Bp., 1988.

Mellékletek

1.

2.

3.

